

Galdera motzak: B eredua.

1. Datu eta data hauen inguruan zein gertakari garrantzitsu hizkuntzalaritza historikorako eta euskararen historiarako?

- a) Leipzig: Neogramatikoen mugimendua bertako unibertsitateko ikertzaile batzuek sortu zuten.
- b) Ginebra: Ginebrako Eskolan (unibertsitatean) zebiltzan hizkuntzalari talde batek estrukturalismoa sortu eta garatu zuen bertan.
- c) 1950: Martinet-en proposamena [bortitz / ahul] AE-ko herskariaren saila berreraikitzean.
- d) 1961 / 1977: Mitxelena-ren "Fonética Histórica Vasca"-ren 1. eta 2. argitalpenak dira. Barne-berreraiketa sortu eta AE-ren sistema fonologikoa berreraiki zuen.

2. Analogiaren definizioa.

Egitura fonetikoan faktore ez-fonetikoen eraginez gertatzen den aldaketa irregularra da. Adibidez:

- (a) *“*da-tor-z” > “datoz”, eta ez “**datos”; “rz” > “s” aldaketa erregularra den arren, “doaz”...-en analogiaz.*
- (b) Ekialdean “dira”-rekiko analogiaz “gira” eta “zira” formak sortu dira.

3. Protohistoria / historiaurrea.

- Protohistoria: 1545 baino lehenago badugu zenbait informazio euskarari buruz, ez zuzena, zeharkakoa baizik: akitanierak (K. o. I-III. mendeak) eta Erdi Aroko dokumentazioak eskaintzen digutena. Protohistoria zehazki historia ez den, baina nolabaiteko lekukotasunak dituen garaiari deritzogu.

- Historiaurrea: Akitanieraren eta Erdi Aroko euskararen lekukotasunak protohistoriatzat hartuaz, euskararen historiaurrea atzerago eramango dugu, Kristo aurreko denboretara. Lekukotasunik ez dugun garai hori litzateke.

(?) 4. lat. duo : arm. erku / eusk. elkar : holand. elkaar. Zer dioskute analogiez eta homologiez?

elkar / alkaar homologia da; antzekotasun grafikoa, itxurazkoa duten jatorri ez bereko bi hitz dira. Berreraiketarako ez du baliorik.

duo / erku analogia da; berreraiketarako balio du.

5. Zergatik Mitxelenak ez zituen / m /, / p / eta sabaikariak sartu AE-ren inbentarioan?

- Ezpainkari bortizik ez. /p/ hotsak ez du ematen izaera fonologikoa zuenik, zeren eta, gutxi agertzeaz gainera, agertzekotan /b/-ren alogono gisa baino ez baita.

- Hots palatalak (sabaikariak). Euskara historikoan hots adierazgarriak dira edo sekundarioak; sistema nagusitik kanpo eta horren menpeko gisa leudeke, arlo fonosinbolikoan ziurrenera.

- /m/ ere, maileguetarik eta fonosinbolismoetarik at, testuinguru sudurkarietan sortzen zen /b/-ren alofono gisa bakarrik.

6. Zer ikasi dugu euskal morfologia zaharraz iberikoarekiko eta kaukasikoarekiko erkaketaren bidez?

Euskara, iberikoa eta kaukasikoa ez direla ahaide.

7. Zer dute komunean T, R eta S hots-sailek Mitxelenak oposaketa bakar batean biltzeko?

[bortitz / ahul] oposaketa, hots, neutralizazio patroia bera: hitz hasieran ahularen aldeko neutralizazioa, amaieran bortitzaren aldekoa eta bokal artean soilik mantentzea oposaketa.

8. Mitxelenaren hiru argudio Martineten herskari zaharren teoriaren alde.

1) Geminatuen bilakabideak adierazten du orduko euskaldunek hotsen indarrari begiratzen ziotela eta ez haien ahostuntasunari: lat. “BB” > eusk. “p”. “abbas” > “apaiz”.

2) “f”-aren lekukotasunek erakusten dute nola “b” eta “p”-ren arteko bereizketa ez zen ahostuntasunaren arabera, baizik eta ahoskera ahula edo indartsua izatearen arabera.

3) Lekukotasun zaharrenetako datuak ere alde. Akitanierazko <TT> eta <CC> grafiak indartsuen adierazpide ditugu (vs. <TH> hasperenduna).

9. / ü /: arrazoiak AE-n ez sartzearen alde.

Z-k eta BN-ko hizkera batzuek /y/ <ü> dute, baina argi dago (Mitxelenaren arabera) /u/-ren emaitza dela baldintza jakinetan. EBZ-ren ondoko aldaketa erregularra izan da, eta beraz, “*u” > “ü” prozesuaren ondorio, salbuespenak salbuespen.

(?) 10. Zenbat ozen (eta zergatik) AEZ-ean? Eta txistukariak (eta zergatik)?

- Ozen:
- Txistukari: 2 (apikaria eta bizkarkaria).

11. EBZ: Zer da? Noizkoa? Zergatik?

Ditugun datuekin berreraiki dezakegun garaietan gugandik hurbilena, euskalki historikoen ama-hizkuntza. K. o. 5-6 (Mitxelena), 6-7 (Azkarate) mendeetan kokatzen da. Nafarroan /h/-ren galera X. mendean, eta X-XI mendeetatik aurrera “barri” / “berri” bezalako txandakatzeak; beraz, 10. mendearen aurretik izan behar du. Hizkuntza batuak gizarte egitura batua behar du. Mitxelenak proposatu euskaldunak 5-6 mendeetan bisigodoen aurka bildu zirela, eta Azkaratek antzera, Inperioaren gainbeheraren ondoko egoera berrian kokatzen du.

(?) 12. AEZ-tik AEB-ra bi aldaketa fonologiko eta morfologiko.

- Fonologiko: Bi txistukari > lau txistukari, eta
- Morfologiko: Erro kanonikoa monosilaboa > bisilaboa, eta aurrizki > atzizki.

(?) 13. EBZ: egin laguntzailea ote? Eta eroan / eraman?

- “egin” ez, nagusia litzateke.
- “eroan” / “eraman” ohitura adierazten duen perifrasiak litzateke.

(?) 14. i- / u- oposaketa (ile / ule, utzi / itxi): noizkoa? Zergatik?

Oposaketa dialektala. Bizkaierak gainerako euskalkiekin fonologian duen bereizgarri zaharra da. “*eu-” diptongo zenbaiten emaitzak dira, ez beti koherenteak. Inor ez da ausartu AE-rako seigarren bokal bat proposatzen, izan ere, “*eu-” diptongo zenbaiten emaitzak dira.

15. Bokal irekiera eta itxiera: hiruna adibide.

- Bokal irekiera: “e” > “a” (_ R): “berri” > “barri”, “txerri” > “txarri”, “gerri” > “garri”.
- Bokal itxiera: “o” < “u” (_ n), Zubereraz: “gizon” > “gizun”, “ezkondu” > “ezkundu”, “ontsa” > “untsa”.

16. j-: maileguez landa ze testuinguru (morfo)fonologikotan gertatzen da?

Ondare zaharreko hainbat hitzetan (“jaun”, “jainko”...) eta badirudi toki horretan aditz morfologian paperen bat ere baduela (“jasan”, “jario”, “joan”...). Badirudi osoki edo ia

“*e-” batetik datorrela. AE-n /j/-rik ez izan arren, hots hori euskalki guztietan aurkitzen dugu.

17. V- asko ote euskaraz? Zergatik?

Hiru proposamen daude: zero hipotesia (euskal hitzen joera fonotatikoaren ondorio), bokal eransketa, eta hitz hasierako kontsonante galtzea. Lakarrak dio galdera gaizki planteatuta dagoela. Kontua ez bide da hitz hasieran bokal asko egotea edo ez, baizik eta zeinen urriak diren toki horretan zilegi diren kontsonanteak.

(?) 18. Non (ze hizkeratan) dira euskaraz soinu / fonema sabaikari gehiago? Nola azaltzen gertakari hori?

Gehiago mendebaldean, eta gutxiago N, BN eta L-n (despalatalizazioak egon dira).

(?) 19. Herskari bat izan ote liteke fonosinbolismo? Zergatik?

Bai, hala nola /m/. Zenbat hizkuntzan bakanago den hots bat, hainbat eta balio fonosinboliko gehiago izango du hots horrek.

20. Diptongoak fonosinbolismoetan asko agertzeak zer dakar beren estatus zaharraz?

Diptongoak ez oso zahartzat jotzeko argudioa da. Izan ere, zenbat hizkuntza bakanago den hots bat, hainbat eta balio fonosinboliko gehiago izango du hots horrek. Onomatopeia, oihu, umeen hizkuntza eta antzekoetan diptongoek duten ohiz kanpoko maiztasuna bera da diptongoak duela gutxi arte erabat ohikoak ez direlako aski adierazle.

21. Zer pentsa liteke Nafarroa ekialdeko *kau / gau, kori / gori, kura / gura* eta gainerako deiktikoetako herskariaren antzintasunaz?

- Herskaria indartsua zela, eta honegatik gerora > Ø / #___ gertatu zela. Beraz, oposaketa `lenis` / `fortis` izaki, AEB-n kokatuko genituzke.

- Baliteke antzinako herskari indartsua hasperen bihurtu ondoren (“haur”...) zenbait testuingurutan alde hartako hitzunez herskari bat berrezartzea hasperenaren orde; honek gogorarazten digu atzizki eta kidekoetan herskari belarrak duen maiztasuna, agian nolabaiteko hedapen analogikoaren ondorioz: “-(k)ume”, “-(k)eria”, “-(k)ara”, “-(k)ide”...

22. Zergatik *pidaia*-ren ahoskabea?

Hitz hasierako herskarien ahostuntze eta ahoskabetze prozesuetan, gahoskabeak erregularri ahostundu egin ziren, baina zenbait kasutan ahoskabeak aurkitzen ditugu. Hala nola, bikote ugarien eraginez, forma ez etimologikoak sortu ziren: BN “pidaia”...

23. Baldin eta gela < cella, bake < pace, zergatik zeru < coelu eta gurutze < cruce?

Bigarrenak erromantzetik hartu ditugun maileguak direlako, eta lehendabizikoak, berriz, latin garaian sartutakoak, eta beraz ez dituzte erromantzeetan pairatu dituzten aldaketak jasan.

24. gau haur / gauR, biharamon / bihaR. Zergatik?

R bukaeran neutraltzeko joera indartsua da, baina burutu gabekoa: kontrako indarrekin (alboko hizkuntzen eragina, adibidez) batzuetan irabazi egin dute. Adibidez:

- (a) Maileguetan: “plazerik” ala “plazerrik”?
- (b) Ondare zaharreko hitzetan: “nor-en”... baina “ezer-en” ala “ezeR-en”?

25. Zub. deusere, aizina: zer dakizu txistukari hauezaz?

/z/ eta /z̄/ fonemak direla Z eta BN-n, /s/ eta /s̄/-rekin oposaketan daudena, baina ezin zirela zahartzat jo, oro har mailegu berrietan (“aizina”) eta hitz loturan (“deusere”) baino ez baitira agertzen.

26. larru / narru: nola azaltzen bikoiztasuna?

Bikoiztasuna dialektala da. Hitz hasierako ozenen txandakatzea da, “l-” ≈ “n-”-rena. Bizkaieraz “narru” / orok. “larru”.

27. solas, sasoiz, sarats: zeren lekukotasun?

Txistukarien ahoskunearen aldaketen lekuko dira. Hitz batean bi txistukari agertuz ger, ahoskune berekoak izan ohi dira: apikariak (“solas”, “sarats”). Bestalde, salbuespenak daude: hauek analogiak eta analisiak azaldu ohi dituzte. Gure kasuan, analisiak, bi txistukariak ez baitaude morfema berean (“sasoiz”).

28. *h2 > h1: bi adibide; *h3 > h1: beste bi adibide.

- *h2 > h-: (1) “enuskara” > “ehuskara” > “heuskara” > “euskara”.
(2) “*enazur” > “*ehazur” > “*heazur” > “hezur”.
- *h3 > h-: (1) lat. “arena” > eusk. “*arena” > “*areha” > “harea”.

(2) “*bor-geñi” > “*bor gehi” > “*or gehi” > “*horgei” > “hogeì”.

29. hilebethe: iruzkindu hasperenak

Hitz hasierako /h/-a etimologikoa da. Bigarrena, berriz, ez. Leherkari hasperenduna leherkari ahoskabearen alofonia besterik ez da. Beraz, ez daude bi hasperen hitz berean.

(?) 30. ári : arí, alhabá : alhába. Zer dakizu azentuera hauezaz?

31. Mitxelenaren 4 azentuera-eremu nagusiak.

- (1) Erdi-mendebaldekoa (B, GN).
- (2) Zuberera eta Erronkaria (Z + E).
- (3) Goi-nafarrera (GN).
- (4) Bidasoa aldekoa.

32. Zer dakar azentuaz B-G-L-ko gramatikariek (baina ez Oihenartek) XVI-XVIII. mendeetan euskal hitz guztiak -a batez amaitzen zirela defendatu izanak?

(?) 33. Mitxelenaren euskal silaba egitura eta ozentasun hierarkia.

- (C) V (W) (R) (S) (T).
- CV-VC: Ozentasun hierarkia.

34. Bi hizkuntza familia zeinetan erroaren ikerketak berreraiketarako balio handia izan duen.

IE eta hizkuntza uralikoak.

35. Bi argudio CVC erro ereduaren antzintasunaz.

- Erro eredu monosilabikokoak izan zitezkeen erroetarik % aipagarria lekukoturik du, lekukotasun horietarik mailegu gutxi eta etimologia ezezagun asko, eta azken hauen artean ia guztiek gaintzen dituzte irizpide fonotaktiko eta geografikoak. Bisilaboek, berriz, mailegaketa portzentai altuak dituzte eta etimologia ezezaguneko gutxi.

- Lehen bisilabotzat edo polisilabotzat genituenak orain monosilabo konbinaketaren bitartez edo mailegu gisa azaldu ditzakegu.

- CVC baino eredu txikiagoak (CV-) `aurrizki-erro' konbinaketak direla ikusi dugu. Aurkako aukera (-CV) lehenagoko CVC higitu bat dela suposatzea litzateke, baina -C > Ø aldaketa ez da konposaketa-eratorpenean ez bestetan Erdi Aroa baino lehenago lekukotzen.

35. Zein lekukotasun mota eman ahal dute fonosinbolismoek erro ereduaz?

Euskara modernoko edozein erro-sailtako hitzak bost taldetan koka daitezke: maileguak, aldaera, konposatu-eratorriak, fonosinbolismoak, eta etimologia ezezagunekoak. Erro lexikoak sailkatzeko balio izan dute.

36. Nola aldatzen da erro egitura?

37. Iragazki geografikoa eta erro ereduak.

38. Adjektiboa: klase autonomoa AEZ-n? Zergatik?

Adjektiborik ez edo gutxi zeudela AE-n esaten dute hizkuntzalariek. Bestalde, mailegatuta, eratorrita, partizipiotik eta erlatibotik sartua dela iradoki da; beraz, ez da klase autonomoa.

39. "Hiru" zenbakiaren etimologia.

(3) "*her" (cf. "hertsi" < "*hertz-(te)i") + "ur" > "hirur".

(4) "laur" < "labur"

(5) "bost" < "bortz" < "*bor-tz"

(6) "sei" < "*sehi".

(7) "zazpi" < "(bor)zaz + bi".

(8) "zortzi" < "*zorrotz-i" (cf. Ukabileko mendixkak).

(9) "bederatzi" < "*beda" (cf. "bederen", "bedera") + "eratzi" (cf. "jantzi").

(10) "hamar" < "*han-bor".

(11) "hamaika" < "*hama(r)-be(da)-ka".

(12) "hamabi" < "*hamar-bi" → "amai" (B, XIX. mendea).

(15) “*han-bor-bor-tz”.

(20) “*(b)o(r)-gen-i” > “*ogehi” > “hoge”.

(100) “ehun” < “*hen” (cf. `enbor, zuhaiska´) + “hun” (cf. `hiedra´).

40. Neure ama, Roman iltza: nongoa eta noizkoa da?

41. Euskal deklinabide historikoaren oinarritzko egitura: noizkoa eta zergatik.

Euskaraz eta gainerako eranskarietan ez dago benetako deklinabiderik; hizkuntza flexiboen kontua baino ez da. Gainera, gurean sistema bakar bat gehituaz doana vs. latineko bost deklinabideak, bakoitza hitz kopuru ezberdin eta ezberdintasun formalekin.

42. Noizkoa da artikulua? Zergatik?

- Gaurko artikulua 3. graduko erakusletik dator, erakuslea klitiko bihurtuta:

“*-har” > “-ha” > “-a”: “gizona” < “gizon *har”.

- Nahiko berankorra bide da: akitanieraz arrastorik ez. Litekeena da erromantzeetan eta hizkuntza germanikoetan agertzearekin bateratsu agertzea euskaraz, agian, 8-10. mende bitartean. Espainiako erromantzean 8. mendean agertzen da eta euskaraz, agian, beranduago. Dirudenez iparralderantz hedatu da (Suomieraz 19. mendean agertu baita).

43. Dat. -i < i?

Pl. E-Z “-ér” < “*-ag-e-ri” (Azkue 1923) / “-ai”, “-ei” < “*-agi” (Jakobsen-ek proposatu eta Mitxelena onartua).

Gaur egun “-i” < “*nin” (Lakarra 2008).

44. Iruzkindu -reanik.

Pleonasmoa dugu. Ablatiboaren bi forma ditugu, bata bestearen gainean eraikia: “-rean” + “-rik”.

45. Ergatiboko markaren jatorriaz zer dakizu?

- “-k” < “*ga”? Lakarrak bizidunetako “-ga”-rekin lotu du.

- Leku atzizkian bizidunengan du jatorria. “aitaren-gan”. Hortik sortua, -ga horretatik.

46. Zein da perifrasiarik zaharrena euskaraz? Zergatik?

`Aditz oina + \*edin / \*ezan`. Zaharrentzat jotzen dira. Perifrasi hauek badituzte gaur egun desagertuak diren balioak euskaraz. Adibidez, “etor nendin”, 16. mendean aoristo zahar bat izango balitz bezala itzuliko genuen baina gaur egun, `etorri nintzen` izango litzateke bere itzulpena.

47. ebili : erabili, gaitu : **garaitu. Zergatik?

“ebili” eta “erabili” erro bereko aditzak dira. “gaitu” eta “**garaitu”, berriz, ez.

48. -te / -tze (etor). Zein da zaharrago eta zergatik?

- “-te” zaharragoa dela uste da. Nabaria da “-te” atzeraka dabilela “-tze”-ren mesedetan. Euskara zaharrean “-te” hartzen dute ozen bukaerako erroa eta “-i” partizipio marka dutenek ere. “-tu” emankor bihurtu ahala “-tze” ere ugariago da. Ondare zaharreko aditz guztiek “-te” hartu zuten aditzizena egiteko.

- Beraz, hipotesi nagusia “-te” orokorra da eta `fase sparita`-n dago aspalditik, eta badirudi Euskal Herri osoan konbinatzen zela antzina ondare zaharreko aditzekin. “-tze”, berriz, aditz modu berriekin lotutako marka da.

49. AEZ: aditz jokatu asko ala gutxi? Irizpideak.

Gutxi, gehienez ere 75 edo. Gaur egun bi dozena inguru. Euskarak aditz jokatuena saila mugatua izan du, Australia eta Ginea Berriko hizkuntza askoren antzera.

- Aditz sintetikorik ez da maileguen artean, aditz jokatuak jokatu gabeen gainean eratu dira, soilik “*e-” aurrizkia izan zuten erro soilak hartu dute forma sintetikoa, bokal harmonia eta erreduplikazioa ez dira aditz jokatueta eman...

50. XVI. mendeko aditz trinkoek zer balio izan zezaketen? Balio hauek beti berberak ziren?

51. Zein da, Trask-en ustez, aditzetako da- aurrizkiaren (dator...) jatorrizko balioa?

Aspektu markatzat azaldu zuen. Aurrizki nahiz laguntzaile ere izan zitekeela zioen, baina bigarren aukera ez zuela garatuko.

52. Hiru konbinaketa *e-da-ra-CVC.

*e-da-ra-dan-o > *ardano > *ardao > ardo

*e-da-ra-don-i > arrano

*e-da-ra-gotz-i > “*eargotzi” > “*eorgatzi” > “urgatzi”

53. Aditzoina + *edin/*ezan egitura inoiz orokorra izan bada, non eta noiz hasi zen perifrasi horretan partizipioa aditzoinaren tokia hartzen?

43. Aresti-Linschmann legearen definizioa (eta kronologia).

(?) 44. “Bergararroc asi dira trajioe baten asmacean”: zer esan liteke egitura honen historiaz?

“Plural hurbila” deritzaguna lehengo gradu aniztasun horren beste arrasto bat da: *berrgarar-ok*, eta *trajioe*, *-oe* > *-o* lehenago bakundua proposatu beharko?

45. “Ce an daz Presebalegaz bere caltean”: eta hemengoaz?

46. “Lotsaga nindin, ogiz as nindin”: zergatik da interesgarri morfologia eta sintaxiaren aldetik?

(?) 47. Euskal hitzak: zenbat sailetan sailka litezke beren etimologiaren arabera?

Bost sailetan: maileguak, aldaera, eratorri-konposatuak, fonosinbolismoak, eta etimologia ezezagunekoak.

48. “Adar” eta “zulo”: mailegu zeltikoak ote? Zergatik?

(?) Latinetiko bi atziki: testuen kronologiak laguntzen ote du jatorri hori?

“-ebam”, “-ebas”.

50. “hogei”: zelt. “ugeint”, zer esan zenezake erkaketa honetaz?

Euskarak zenbaki kardenaletan 20nako sistema du, frantses zahar eta modernoak, eta hizkuntza zeltikoek bezala. Azken hauekin lotu izan da “hogei”-ren jatorria (cf. “ugeint”). Gezurra da: “wiknti” zen euskararekin ukipenean zenean. Orain, gainera, are urutiago: “hogeï” < “*bor-gen-i” < “*ogehi” < “hogeï”.

51. Euskaraz zein aldaera zaharrago eta zergatik? “zelü” / “zeru”, “bike” / “phike”.

- “zeru” zaharragoa da “l” > “r” aldaketa euskararen barruan pairatu baitu. Beraz, latinarekin ukipenean zegoenean mailegatutako hitza da. Ondorioz, “zelü” geroago erromantzeetatik mailegatutakoa da.
- Kontsonante hasperendun guztiak maileguak dira, edo aldaerak dituzte. Kasu honetan, leherkari ahostunak dira euskaraz zaharrenak: “bike” > “phike”. Asimilaziorik ezean hasperenketarik ez! “b” > “p”.

52. “gibel” ala “oste”. Zein berriago eta zergatik?

“gibel zaharragoa da”; “gibel” < “*gi-” + “*bel”, Lakarrak “*gi-” aurrizki zahartzat proposatzen du, “*bel” AEZ-eko erro monosilabo (CVC) gisa interpretatzen dugun bitartean. “Oste” berriz ezingo genuke zatitu, -C erorketarik ezin onar genezake gainera. Izatekotan mailegua izanen da, baina beti ere CVC garaiaren ondorengo garairen batean hartua.

53. “bariku” < ?, “biao” < ?

- “bariku” < “abari bagako egun”.
- “biao” < “meridiano”.